

2.3.2. Участь Турецької Республіки в інтеграційних процесах: інституційний та безпековий аспекти

Турецька Республіка наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. сформувала власне бачення своєї ролі у провідних інтеграційних процесах як у Європі (Євросоюзі), так і у таких ключових для неї безпекових регіонах, як Чорноморський та Близькосхідний. Інтеграція до Євросоюзу та намагання стати повноправним членом цієї організації вимагають від Туреччини прийняття головних принципів цього об'єднання, визначених його провідними членами, де рішення про прийом та повноправне членство також приймаються останніми. У свою чергу, в інтеграційних проектах Чорноморського та Близькосхідного регіонів Туреччина проявляє ініціативу та намагається отримати статус регіонального лідера, який має власні серйозні геополітичні та гео економічні інтереси і традиції активної діяльності.

Ще на початку 2000-х рр. турецькі вчені відзначали, характеризуючи роль Туреччини у світі, що такі терміни часів холодної війни, як буферна зона, міст та перехрестя (цивілізацій) є не найкращими параметрами, щоб окреслити роль та місце цієї країни у період після подій 11 вересня 2001 р. Підкреслювалося, що такі визначення вводять в оману, оскільки вони передають колишні очікування однаковості і пасивності турецької зовнішньої політики щодо регіонів Радянського Союзу, Сходу і Заходу. Враховуючи те, що сучасні регіони пострадянського простору, Європи та Середнього Сходу дуже різні, то й форми співробітництва з ними також значно відрізняються. Тому наведені визначення не характеризують повною мірою наміри та можливості Туреччини у новому геополітичному оточенні [1].

Так, екс-міністр закордонних справ Туреччини у 2009-2014 рр. і колишній прем'єр-міністр та лідер правлячої Партії справедливості та розвитку (ПСР) у 2014-2016 рр. А. Давотоглу не приймає визначення Турецької Республіки як мосту через те, що воно не відображає міжнародного статусу Туреччини як актора з незалежною позицією. А визначає її як центральну державу, яка може заснувати, створити і розбудувати нову міжнародну систему завдяки здатності

до багаторівневого маневру та можливості стати активним учасником формування нових регіонально-глобальних систем [2].

Характеризуючи дослідження з проблем інтеграційної політики Туреччини, слід зазначити, що немає єдиної думки науковців та аналітиків щодо мотивів та втілення цієї політики. Праці, у яких проводиться їх комплексний аналіз практично відсутні. Аналізуючи історіографічну базу з досліджуваної проблематики, доречно зауважити, що найбільш розробленим питанням є історія та проблеми інтеграції Туреччини до Європейського Союзу. Цьому присвячені праці як українських, так і закордонних дослідників (див., наприклад, Чубрикова О.О. Євроінтеграційна мета в концепції сучасної зовнішньої політики Туреччини: переосмислення руху до Європейського Союзу в 50-ту річницю підписання Угоди про асоціацію. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*. 2013. Вип. 20. С. 44-51; Мхитарян Н.І. Шлях Туреччини до Євросоюзу у контексті євроінтеграційних прагнень України. *Стратегічна панорама*, 2005. № 1-2. С. 63-66; Волчок Б.А. Євроінтеграція: основний вектор сучасної зовнішньої політики Туреччини. *Зовнішня політика країн світу та міждержавні відносини*, 2007. № 7. С. 67-72; Гаджиев А.Г. Трудности на пути вступления Турции в ЕС. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения*, 2009. № 1. С. 4-52).

Ініціативі Турецької Республіки щодо створення Організації Чорноморського економічного співробітництва та її роботі приділено мало уваги як в Україні, так і в інших країнах. Найбільше праць присвячено безпековим питанням. Темі ОЧЕС приділили свою увагу такі українські дослідники як Б.О. Парахонський, Н.І. Мхитарян, Т.С. Стародуб та ін. (див.: Мхитарян Н.І. Чорноморське регіональне співробітництво як геополітичний чинник міжнародних інтеграційних процесів: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04. Київський ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжн. відн., К., 1999. 213 с.; Мхитарян Н.І. Україна і Організація Чорноморського економічного співробітництва: десять років взаємин. *Україна дипломатична*. К.: ПЦ “Інтертехнологія”, 2003. С. 587-595; Парахонський Б.О. Щодо перспектив Чорноморської системи

співробітництва (ОЧЕС) у формуванні системи регіональної безпеки: аналітична записка / Нац. ін-т стратег. дослід. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1155/>; Стародуб Т.С. Особливості формування нового регіоналізму в контексті посилення інституціоналізації регіональних схем взаємодії (на прикладі діяльності ОЧЕС). *Грані*. Дніпропетровськ: Дніпропет. нац. ун-т, Центр соц.-політ. дослід., 2011. № 6 (80). С. 140-145).

Також питаннями ОЧЕС та ролі Туреччини в її розбудові займаються такі закордонні дослідники як П. Манолі, С. Елекдаг, В. Некса та інші (див.: Manoli P. Introduction. Unfolding the Black Sea Economic Cooperation: Views from the Region. *Xenophon Paper*. Inter. Center for Black Sea Studies. Athens, 2007. № 2. July. P. 7-9; Neacsu, V. The Turkey role into the “Black Sea Economic Cooperation” Initiative Security within the Black Sea Region. Universite Libre de Bruxells. Centre d’etude des Relations Internationales et Strategiques (CERIS). 1996, June). Питання інтеграційної політики в регіоні Близького та Середнього Сходу у дослідженні базується на роботах Н.І. Мхитарян, П.В. Шликова, С. Кохена, Д. Б. Сезер. та інших (див.: Мхитарян Н.І. Процес регіональної інтеграції у зовнішній політиці Туреччини в постбіполярний період. *Дослідження світової політики*: зб. наук. праць. Вип. 38 / Відп. ред. В.К. Гура. К.: ІСЕМВ НАН України, 2007. С.189-216, Шлыков П.В. Ближневосточная политика Турции в контексте «Арабской весны». *Перспективы*. Сетевое изд-е центра исслед. и аналит. Фонда ист. перспективы. 2012; Кохен С. Мотивы и противоречия политики Турции на Ближнем Востоке / ИноСМИ. URL: <https://inosmi.ru/world/20120815/196670286.html>).

Бібліографічна база досліджень інтеграційної політики Турецької Республіки включає також праці науковців та аналітиків, які досліджують питання формування інтеграції Туреччини. Серед них слід виокремити А. Давутоглу, турецького науковця і політика, (див. напр.: Davutoglu A. Turkiye Merkez Ulke Olmal (Туреччина має бути центральною країною). *Radikal*. URL: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>).

Також питанням інтеграційної політики Туреччини займаються російські науковці, наприклад В.В. Кунаков (див.: Кунаков В.В. Турция и современные

процессы региональной экономической интеграции. *Ближний Восток и современность*. Сб. статей. Вып. 5 / отв. ред. В.А. Исаев, А.О. Филоник. М.: ИИИиБВ, 1998. С. 152-168,).

Туреччина вже близько двох століть намагається стати частиною Заходу і відігравати у його розбудові важливу роль. Ця мета, з певними коливаннями, була основною віссю її зовнішньої політики впродовж вказаного часу. Вона проводила курс на інтеграцію в європейські структури, що залишався домінантою в зовнішній політиці і офіційній ідеології правлячих кіл довгий час. Це завдання визначив перший президент Турецької Республіки М. К. Ататюрк (1923-1938 рр.).

Для Туреччини вступ до Європейського Союзу (ЄС) є стратегічною метою. Перша заявка Туреччини на асоційоване членство в Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), що є попередником Євросоюзу, була подана у відповідності до Статті 238 Римського договору* ще 31 липня 1959 р. урядом А. Мендереса. Після перевороту 27 травня 1960 р. Комітет Національної Єдності (очолював країну у той час) це питання не підіймав. У 1961 та 1962 рр. при уряді І. Інєню заявки на асоційоване членство подавалися знову. У ході переговорів щодо членства сторонами були обговорені умови Договору асоціації і у вересні 1963 р. був підписаний Анкарський договір (набрав чинності 1 грудня 1964 р.). Він визначав цілі асоціації, форму взаємодії між учасниками і основні етапи інтеграції Туреччини в ЄЕС [3].

Цей документ є базовим документом турецько-європейського співробітництва. Його важливою особливістю є те, що в статті 28 було передбачено отримання Туреччиною статусу повноправного члена співтовариства за період терміну виконання Договору. Отримання саме повноправного членства у ЄЕС з часу подання заявки про асоційоване членство стало найважливішим і довготривалим завданням турецької зовнішньої політики. Договір передбачав 3 основні етапи інтеграції країни з державами Європи. На першому (підготовчому) етапі (1965— 1969 рр.) передбачалось надання пільг у вигляді тарифних контингентів** для низки важливих

сільськогосподарських товарів турецького експорту (зустрічних преференцій Туреччина не надавала). Крім того, країні надавалися кредити для будівництва інфраструктурних об'єктів на суму 175 млн європейських розрахункових одиниць [4].

Після підписання 23 листопада 1970 р. Додаткового протоколу, розпочався другий (перехідний) етап, розрахований на 22 роки. Він передбачав поетапне зниження мит і податків, планувалось ввести знижки на імпорт з Європи і відмінити мита у двох напрямках: на товари, що не виробляються у Туреччині (повна ліквідація за 12 років) і на товари, що виробляються в країні (за 22 роки) [5]. У цей період Туреччина була повинна повністю адаптуватися до європейської сільськогосподарської політики, а Європа, у свою чергу, поступово зняти обмеження на експорт турецьких промислових товарів.

На третьому (заключному) етапі планувалось завершити створення Митного союзу (Туреччина повинна була повністю лібералізувати імпорт промислових товарів з Європи до кінця 1995 р.), виробити й прийняти регламент міграції турецької робочої сили й капіталу. Передбачалось, що з 1995 р. вона стане повноправним членом ЄС.

За час, що минув після підписання Анкарського договору, в турецькому суспільстві відбулося багато змін як в політичній, так і в економічній сферах. Відносини Турецької Республіки та ЄС переживали і періоди успішної реалізації програм інтеграції, і майже повного припинення діалогу. До середини 1990-х рр. Туреччина досягла успіхів у впровадженні економічних реформ, що дозволило їй реалізувати програму, передбачену ще Додатковим протоколом 1970 р., і домогтися встановлення з ЄС режиму митного союзу у торгівлі промисловими товарами (відповідна угода була підписана 6 березня 1995 р. і вступила в силу з 1 січня 1996 р.). Впровадження цього режиму вивело процес інтеграції на принципово новий рівень і продемонструвало зацікавленість ЄС у розвитку відносин з Туреччиною.

Однак, коли у 1987 р. Туреччина офіційно подала заявку на повне членство в ЄЕС, керівні органи цієї організації її практично проігнорували. Це було

викликано низкою зауважень до турецької політики: вказувалось на прогалини у сфері соціальних і політичних свобод, на утиск прав національних меншин, невирішеність кіпрської проблеми і наявність спірних територіальних питань з Грецією, країною- членом ЄЕС, існування курдського питання, що фактично переросло у військове протистояння. До того ж, Туреччині не вдавалось зупинити постійно зростаючу інфляцію. Разом з тим, розпад біполярної системи, поява нових країн Центральної та Східної Європи (ЦСЕ), що вийшли із соціалістичного блоку, позначили новий етап розширення ЄС. Зазначені країни у черзі на вступ до організації виявилися попереду Турецької Республіки, незважаючи на більш низькі показники економічного розвитку.

Такий перебіг подій пояснюється як втратою Туреччиною своєї ролі безпекового буферу, так і бажанням ЄС залучити до організації цивілізаційно близькі їй країни Центральної та Східної Європи. При формуванні списку країн- претендентів на вступ до ЄС основними критеріями стали не економічні та безпекові питання, а прихильність до ідей демократії, прав людини та верховенства закону [6]. Значна кількість країн, що подали заявки на вступ до ЄС у цей період, отримали статус країн-членів організації. Після 1987 р. членами організації стали 16 країн, серед них 11 країн колишнього соціалістичного простору, а також Австрія, Фінляндія, Швеція, Мальта та Республіка Кіпр (Грецька Республіка Кіпр (ГРК)), що є фактично частиною колишньої єдиної держави Кіпр, а другою її складовою є Турецька Республіка Північний Кіпр (ТРПК). Найбільше розширення ЄС відбулося у 2004 р. вже після набуття Туреччиною статусу кандидата в члени ЄС, але вона не стала членом організації.

Статус кандидата в члени ЄС Туреччина отримала лише у 2000 р. на саміті в Гельсінкі. Вступ до ЄС у якості повноправного члена вимагає від Турецької Республіки певної трансформації внутрішньої і зовнішньої політики, що в середині країни сприймається неоднозначно. Після приходу до влади у Туреччині у 2002 р. Партії справедливості і розвитку (ПСР) курс на вступ до ЄС не змінився, але інтенсифікувалася робота щодо вступу до організації, стаючи більш наполегливою і, в той же час, більш прагматичною у відстоюванні своїх

національних інтересів. ПСР наголошувала на тому, що її політика базується на ісламських політичних принципах, і в той же час, вона є сучасною політичною проєвропейською силою, для якої є пріоритетними соціально-політичні питання. До числа найголовніших програмних завдань партія відносила вступ Туреччини до Євросоюзу та інтеграцію у світову економіку. Однак в останній час пріоритетність європейської інтеграції, враховуючи небажання ЄС надати Туреччині статус повноправного члена, відходить на другий план, хоча і залишається метою республіки, незважаючи на гучні заяви її керівництва про відмову від вступу.

Завдяки зусиллям ПСР у серпні 2002 р. Великі Національні Збори Туреччини прийняли рішення про внесення змін до Конституції країни, які відповідали б вимогам ЄС. Одразу ж після перемоги і формування уряду, ПСР та її лідер Р.Т. Ердоган розгорнули безпрецедентну політичну, дипломатичну та пропагандистську кампанію, спрямовану на те, щоб домогтися на Копенгагенському саміті ЄС прийняття рішення щодо конкретних термінів переговорів стосовно вступу Туреччини до ЄС. При цьому задля реалізації своїх цілей турецьким керівництвом ефективно використовувалися як особливості сучасного етапу розвитку міжнародних відносин, так й існуючі розбіжності й суперництво між Євросоюзом та Сполученими Штатами Америки. В той же час, Туреччина спиралась на підтримку США для досягнення своєї мети - вступу до ЄС. Як відзначають аналітики, жодна з попередніх прозахідних партій не зробила такого вагомego кроку вперед у просуванні на шляху вступу до ЄС як керівництво, що прийшло до влади у 2002 р., і яке весь час свого правління звинувачується опозицією у проісламській спрямованості.

Необхідною умовою вступу Туреччини до Євросоюзу була її відповідність Копенгагенським політичним критеріям. У жовтні 2004 р. Європейська комісія прийняла рішення про те, що країна відповідає зазначеним критеріям в цілому. Після 2002 р. Туреччина суттєво реформувала Конституцію і законодавство: надала свободу всім етнічним меншинам, заборонила смертну кару, скоротила вплив військових в уряді, посилила покарання за використання тортур. Однак ТР

було вказано на необхідність виконання країною ще низки вимог ЄС у сфері дотримання індивідуальних свобод і прав людини. В той же час у рішенні Європейської комісії наголошувалось, що в ході переговорів з Туреччиною виконавчий орган ЄС може призупинити або зовсім перервати переговори про її вступ, якщо вирішить, що проведення реформ в країні відбувається неналежним чином. І цей пункт викликає у Туреччини особливий спротив.

На зустрічі в Брюсселі 17 грудня 2004 р. голови держав і урядів ЄС прийняли рішення про початок переговорів про вступ Туреччини до ЄС. «Наше бачення відносно Туреччини чітке: ми не збираємось шукати якихось компромісів чи половинчастих угод. Якщо ми розпочинаємо переговори з Туреччиною, то мова повинна йти тільки про повноправне членство», - заявив президент Єврокомісії Ж.М. Баррозу [7].

В той же час, серед країн ЄС є побоювання посилення ісламських тенденцій після прийняття Туреччини до цієї організації. В цьому плані є дуже показовим виступ комісара Єврокомісії Ф. Болкенштейна в Лейденському університеті в Голландії у вересні 2004 р. Він заявив, що прийняття Туреччини до Євросоюзу призведе до краху цієї організації, до її ісламізації і фактично перетворить в Австро-Угорську імперію часів розпаду. Також він наголосив, що враховуючи демографічну динаміку, ЄС до кінця нинішнього століття ризикує стати продовженням Північної Африки і Близького Сходу [8]. Велике занепокоєння у європейського співтовариства викликає той факт, що коли членом організації вперше стане мусульманська держава з більш ніж 83 млн населенням, вона буде намагатися посилити свій вплив, стане фактором влади, її слово матиме вагу і вона зможе скористатися правом вето при прийнятті рішень, і в той же час, вимагатиме великих щорічних дотацій, що стане важким тягарем для Євросоюзу.

Позиція ж прихильників вступу Туреччини до ЄС пояснювалась: 1) бажанням з допомогою цієї країни впровадити в Європі сучасний помірний демократичний іслам, орієнтований на європейські цінності і дотримання прав людини і, таким чином, створити противагу радикальному ісламу з надією на

його трансформацію; 2) отриманням можливості для ЄС приймати активну участь у формуванні близькосхідної політики і у вирішенні проблем цього регіону; 3) уникнути зіткнення цивілізацій; 4) отримати доступ до енергоресурсів Близького Сходу, Кавказу і Середньої Азії. На відміну від європейців, мусульманський світ активно підтримує Туреччину у її прагненні стати членом ЄС. В цьому вони вбачають тріумф універсальних цінностей, мультикультуралізму і терпимості, сподіваючись на те, що членство Турецької Республіки відкриє нові горизонти як для ЄС, так і для решти світу.

Для Туреччини дуже важливим стало рішення про початок переговорів про її вступ до ЄС. Це відповідає її євроінтеграційним прагненням, дозволяє відчутти себе європейською країною. Однак непростий процес переговорів про вступ цієї країни до ЄС, висування до неї нових вимог, таких, наприклад, як визнання суверенітету Кіпру, викликає негативну реакцію в Анкарі. Неодноразово керівництво країни заявляло, що будь-які нові пропозиції, такі як неповне членство, особливе партнерство або будь-які інші, щодо вступу Туреччини до ЄС призведуть до того, що турецька держава піде своїм шляхом і відмовиться від ідеї членства. Хоча такі заяви є більше проявом емоційного реагування на небажання ЄС дотримуватись попередніх домовленостей і створення перешкод Туреччині на її шляху до цієї організації, ніж дійсного бажання відмовитись від членства в Євросоюзі.

Як відзначає аналітик І. Озер, відносини ЄЕС з Туреччиною і Грецією після подання ними у 1959 р. заявки на отримання статусу асоційованого членства будувались неупереджено і на збалансованій основі. Зі вступом же Греції до ЄЕС у 1981 р. цей підхід змінився і став більш сприятливим для останньої. Починаючи з цього моменту, складні відносини між ЄЕС/ЄС з Грецією, як членом організації, і Туреччиною стали сприйматися більшістю турецького політичного співтовариства як результат прогресивної позиції ЄС і, відповідно, застосування Євросоюзом подвійних стандартів щодо Туреччини [9].

Переговори про вступ Туреччини до ЄС офіційно розпочались 13 червня 2006 р. у Люксембурзі. Напередодні цієї події Грецька Республіка Кіпр (ГРК)

зняла свої заперечення щодо початку переговорів, а Туреччина погодилась на прийняте міністрами закордонних справ країн-членів ЄС компромісне рішення з кіпрського питання, в якому зазначалося, що необхідна для вступу умова про політичне визнання Анкарою Республіки Кіпр залишається в силі, але при цьому Брюссель не висуває жорстких вимог щодо терміну цього визнання. Нагадаємо, що до ТР висувалися вимоги до початку офіційних переговорів визнати ГРК, здійснити ряд кроків з нормалізації відносин і відкрити порти. Змінити позицію ГРК вдалося завдяки позиції Австрії, яка у цей час головувала в ЄС і зазвичай не виступала на підтримку Туреччини.

Проблема Кіпру для Туреччини є болючим питанням, тим більше, що у квітні 2004 р. 65 % турків-кіпріотів підтримали запропонований ООН план врегулювання ситуації на острові (план К. Аннана), однак не увійшли в ЄС, у той час як 75 % греків-кіпріотів проголосували проти і, тим не менш, були прийняті до організації [10]. Поведінка грецької спільноти острова пояснюється тим, що питання вступу до ЄС грецької частини Кіпру вже було гарантовано і не залежало від результатів референдуму. В той же час, рішучі та конструктивні дії Туреччини, спрямовані на забезпечення конструктивної позиції турок-кіпріотів щодо плану врегулювання кіпрської проблеми, демонстрували, що саме вона була дійсно зацікавлена в об'єднанні Кіпру. Туреччина постійно наголошує на тому, що не має наміру йти на поступки у питанні врегулювання на Кіпрі і виступає проти ув'язування цієї проблеми зі своїм вступом до ЄС в якості повноправного члена.

У липні 2006 р., виступаючи на церемонії, присвяченій 32-ій річниці висадки на острів турецьких військ, тодішній турецький прем'єр-міністр Р. Ердоган заявив: «До повного вирішення кіпрської проблеми ми пропонуємо скасувати всі обмеження. Необхідно зняти несправедливе ембарго з Турецької Республіки Північний Кіпр». Також наголошувалось на тому, що вирішення цієї проблеми відноситься до компетенції ООН, а не Євросоюзу. На думку Анкари, основою для поновлення переговорів між сторонами може бути План дій щодо Кіпру [11], запропонований Туреччиною у січні 2006 р. Він включає 10 пунктів і

передбачає поновлення переговорів з ініціативи й під егідою генерального секретаря ООН, відкриття Туреччиною своїх морських і повітряних портів у Республіці Кіпр у відповідь на зняття міжнародної ізоляції з Північного Кіпру, проведення зустрічі на найвищому рівні з метою врегулювання ситуації на острові за участі Турецької Республіки, Греції, Республіки Кіпр та ТРПК.

Також, на думку Анкари, питання формування механізму постійного спостереження за реалізацією цього плану мають бути розглянуті у Раді Безпеки ООН. Генеральний секретар ООН К. Аннан висловив підтримку такої пропозиції у своєму листі, який був переданий міністру закордонних справ Туреччини. У листі, зокрема, відзначалось, що він схвалює турецькі ініціативи, які можуть бути корисними для поновлення процесу переговорів щодо всеохоплюючого врегулювання на Кіпрі, а також висловлювалась підтримка зусиль, спрямованих на припинення міжнародної ізоляції ТРПК [12].

Уряду Р. Ердогана вдалося досягти майже неможливого: перебороти спротив турецьких кіпріотів у справі досягнення компромісу між двома частинами острова, в той самий час коли греки-кіпріоти відхилили запропонований план врегулювання, який підтримував Євросоюз. Колишній міністр закордонних справ і віце-канцлер Німеччини Й. Фішер наголошував, «буде вкрай несправедливим і відверто безглуздим, якщо доповідь Комісії ЄС визнає Туреччину відповідальною за її відмову піти на подальші поступки Грецькому Кіпру (який тепер є членом ЄС), водночас відмовляючись звинуватити уряд Нікосії, який є справжньою причиною перешкоди» [13].

У відносинах ТР і ЄС спостерігається напруження. Поясненням цього може слугувати небажання ЄС зробити Туреччину повноправним членом цієї структури, кіпрська проблема, а також деякі реформи, на впровадженні яких наполягає Євросоюз. Ці реформи, крім іншого, були покликані обмежити владу військових, які після створення Турецької Республіки фактично стали гарантами світського розвитку країни й найактивнішими прибічниками прозахідного курсу. На вимогу ЄС щодо демократизації державного апарату були значно скорочені повноваження військових, в тому числі і в Раді національної безпеки (РНБ), у

структурі якої ряд управлінь, які визначали найважливіші напрями внутрішньої і зовнішньої політики країни, були ліквідовані. Після конституційного референдуму 16 квітня 2017 р., який схвалив правки до конституції країни, у відповідності до європейських критеріїв (а також для позбавлення від впливових суперників діючої влади) турецьких військових позбавили можливості впливати на політику держави. Зокрема, були ліквідовані військові суди, особи, які мають відношення до збройних сил, були позбавлені права обиратися до представницьких органів влади. Процес цей, зважаючи на історію Туреччини, був болючим і складним. Тому у військових колах існував дуже великий прошарок противників вступу країни до ЄС.

Згідно з опитуванням, проведеним Фондом економічного розвитку (тур. İKV) 18-19 листопада 2017 р. [14], переважна більшість населення Туреччини (78,9 %) продовжує підтримувати необхідність вступу країни до ЄС (у 2016 р. цей показник становив 75,5 %, у 2015 р. - 61,8 %). Із них 31,2 % респондентів вірять, що Туреччина отримає членство в ЄС у найближчому майбутньому, 68,6 % опитаних вважають, що у найближчому майбутньому цього не відбудеться.

Основними мотивами підтримки громадянами Туреччини членства в ЄС є підвищення рівня життя та економічного розвитку (48,3 % громадян), безвізовий режим з ЄС, право на житло та освіту (38,1 %), посилення демократії та прав людини (34,5 %).

Важливість ЄС для турецького народу визначається як розвиток і процвітання завдяки членству в організації (41,4 %), демократія та свобода (30,8 %), вільний рух без обмежень (26,5 %), культура і цивілізація (26,2 %). Найбільш вагомими у відносинах Туреччини з ЄС є лібералізація візового режиму (32,8 %), модернізація Митного Союзу (31,3 %), співпраця щодо біженців (27,9 %), початок переговорів щодо членства (6,1 %).

Основними аргументами проти вступу Туреччини до ЄС є те, що членство в організації завдасть збитку турецькій ідентичності і культурі (25,2%), сумніви щодо майбутнього ЄС (24,6%), подвійні стандарти ЄС щодо Туреччини (23,5%), небажання втрачати суверенітет і незалежність після

вступу до ЄС (17,2%).

Опитування показало, що перешкоди, які створює ЄС на шляху набуття Туреччиною повноправного членства, на думку респондентів, зумовлені економічними причинами (46,6 %), упередженим сприйняттям Турецької Республіки у громадській думці країн ЄС (25,3 %), релігійними та культурними відмінностями країни (23,6 %).

І хоча ЄС продовжує розглядатись як головний економічний партнер ТР (27,8%) (ТР займає 5 місце в імпорті і 4-е в експорті ЄС), він посідає друге місце (24,1%) як політичний партнер після Росії та тюркських республік.

Населення Туреччини підтримує реформи, що проводяться в країні на вимогу ЄС, а уряд, який вступ до ЄС свого часу зробив пріоритетним напрямом зовнішньої політики, отримав вагому підтримку ділових кіл. Це обумовлюється тим, що експорт у країни Євросоюзу становить більше половини всього експорту Туреччини і спонукає до розвитку виробничої бази та підвищення якості продукції, роблячи її конкурентоспроможною на зовнішніх ринках.

Як неодноразово заявляв Р.Т. Ердоган, зменшення всередині країни кількості прихильників інтеграційного курсу ТР пояснюється не несприйняттям реформ, що проводяться у Туреччині, а пов'язана з негативними заявами з приводу членства в ЄС.

Аналітики зазначають, що не дивлячись на розходження оцінок, як в турецькій державі, так і в ЄС, щодо необхідності Туреччини стати повноправним членом європейської спільноти, цей процес є важливим і необхідним для обох сторін. Туреччині він надасть можливість провести демократичні перетворення, створити державу з сильним громадянським суспільством, владою закону і сучасною економікою, внести стабільність й стати прикладом для трансформацій в ісламському світі. В той же час, в цьому повинна бути зацікавлена і Європа. Як відзначав свого часу Й. Фішер, «насамперед, успішна модернізація великої мусульманської країни зробить вирішальний внесок у безпеку Європи, в той час, коли навіть найменший погляд на охоплений кризою регіон на східному фланзі Європи - Іран, Ірак, Сирія, конфлікт на Близькому Сході, Середня Азія і

Південний Кавказ, ісламський тероризм, еміграція та загрози поставкам енергії в Європу повинен прояснити першорядну важливість Туреччини для європейської безпеки, Європа у захваті від своєї незацікавленості станом європейсько-турецьких відносин. У європейсько-турецьких відносинах два поїзди нерозсудливо мчать назустріч один одному. Ні Туреччина, ні Європа не можуть дозволити собі дуже передбачуваного краху» [15]. А в теперішній час ситуація ускладнилась й наслідками арабської весни, яка призвела до сирійської кризи і породила питання біженців, що у свою чергу стало проблемою Європи.

У значній більшості країн-членів переважає побоювання щодо наслідків вступу Туреччини до ЄС. Особливо ці настрої посилились після введення надзвичайного стану (липень 2016 р. - липень 2018 р.) у зв'язку зі спробою державного перевороту, який був жорстко придушений і призвів до відсторонення від роботи і ув'язнення великої кількості громадян [16], а також конституційного референдуму 2017 р., який розширив повноваження президента і посилив авторитаризм влади Р. Ердогана. Перехід до президентської форми правління завершився після введення в дію всіх положень нової редакції Конституції, парламентських виборів та переобрання Р. Ердогана на посаду президента 24 червня 2018 р.

Іншим важливим напрямом для Туреччини в інтеграційному аспекті є Чорноморський регіон. Йому притаманний новий регіоналізм (визначення Б. Хеттне), якому властива багатомірність у таких сферах, як торговельно-фінансова; соціально-політична; військова; екологічна, безпекова та інші. Він породжений глобалізацією, завдяки якій світ стає тіснішим, взаємозалежнішим, вразливішим, в якому проблема глобальної безпеки стає головною [17, Р. 7-8].

В цьому відношенні на сучасній геополітичній карті світу Чорноморський регіон займає винятково важливе місце. Адже тут сконцентровані величезні природні багатства і, що не менш важливо, через нього проходять стратегічні транспортні коридори, контроль над якими фактично означає вплив на Євразію сьогодні і в майбутньому. Тут сконцентровані геополітичні, фінансово-економічні, військово-стратегічні інтереси головних світових і регіональних

об'єднань і сил.

Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) є складовою нового регіоналізму і представляє собою унікальне міжнародне об'єднання держав з різним рівнем економічного, політичного, демократичного розвитку, які входять до різних міжнародних структур, мають різноспрямовані політичні та зовнішньоекономічні цілі. Вона є специфічним інструментом інтеграції, який має функціональну та економіко-логістичну складову, об'єднує країни умовно визначеної географічної території, діє за принципом рівноправного партнерства і повноцінно реалізує спільні економічні програми з урахуванням національних інтересів усіх сторін.

Перші кроки до об'єднання держав басейну Чорного моря були зроблені ще у 1919 р. Представники України, Білорусі, Дону та Кубані підписали загальний і політико-економічний меморандуми [18]. У той же час, дипломати Української Народної Республіки (УНР) активно розробляли концепцію окремого Чорноморського Союзу, до якого запрошувались також Азербайджан, Вірменія, Грузія, Кубань, Румунія та Туреччина. Альянс мислився як союз рівноправних держав, які об'єднує спільність історичної долі та завдань [19]. Метою цього союзу було зміцнення суверенітету кожної з країн та розвиток плідного співробітництва в усіх галузях. У 1921 р. міністр закордонних справ уряду УНР в екзилі А. Ніковський наголошував: «Справу Причорноморського союзу...треба вияснити турецькому урядові та майбутнім учасникам її як справу незалежності і звільнення з-під усяких протекторатів держав при Чорному морі. Україна для Туреччини, Грузії, Румунії, Вірменії гратиме тут головну роль без жодних з її боку заборончих тенденцій» [20].

Таким чином, ідея чорноморського співробітництва від самого початку мислилась українськими політиками як така, що базується на рівноправному, взаємовигідному, багатосторонньому співробітництві з урахуванням інтересів усіх держав з метою зміцнення безпеки, миру і добробуту кожного учасника альянсу. Зазначене вище було кроком на шляху до створення необхідних передумов для виникнення ОЧЕС, з ідеєю створення якої у 1990 р., ще до

розпаду Радянського Союзу, виступила вже Туреччина.

Ця ідея втілилась у життя наприкінці ХХ ст., коли створення структури Чорноморського економічного співробітництва запропонував посол Турецької Республіки в США С. Елекдаг. Це відбулося у січні 1990 р. на обговоренні у Стамбулі. Першим на цю пропозицію схвально відреагував присутній на заході посол Радянського Союзу А. Чемічев. Ідею підтримав президент Туреччини Т. Озал і керівництво Турецької Республіки (ТР) [21, С. 7; 22, С. 69; 23]. І саме ТР взяла на себе місію ініціатора і засновника ЧЕС.

Пропозиція базувалася на впевненості у тому, що нові умови, які виникли після історичних змін у світі і відкрили нову еру миру та співробітництва, можуть бути використані у Чорноморському регіоні для створення сприятливих умов та інституційних механізмів взаємодії країн Чорного моря для розвитку та диверсифікації їхніх економічних відносин [24].

Створення зони Чорноморського економічного співробітництва давало можливість модернізувати економіку в цілому в країнах-учасниках, що дозволяло задіяти великий ринок з населенням більш ніж 330 млн чоловік, роблячи наголос, у першу чергу, на розвитку інфраструктури, яка допоможе задіяти великі потенційні науково-технологічні можливості, більш раціонально використовувати ресурси промисловості і сільського господарства. Потенціал Чорноморського регіону дозволяв говорити про нього як про самодостатній економічний простір.

Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) була створена 25 червня 1992 р. одинадцятьма країнами Причорномор'я (Албанією, Азербайджаном, Болгарією, Вірменією, Грецією, Грузією, Молдовою, Росією, Румунією, Туреччиною, Україною) після підписання ними Стамбульської декларації, яка визначала загальні рамки діяльності цього міждержавного об'єднання. За ініціативою України 1 травня 1998 р. в Ялті на саміті країн-учасниць Чорноморського економічного співробітництва були підписані Статут і Програма організації, що перетворило ОЧЕС на повноцінне міжнародне регіональне об'єднання. Сербія (на той час Сербія і Чорногорія) стала новим

членом ОЧЕС у 2004 р., а у 2020 р. до організації вступила Північна Македонія, що збільшило кількість країн-членів організації до 13.

Запропонована модель економічного співробітництва орієнтована, перш за все, на розвиток ділових зв'язків шляхом забезпечення умов для вільного пересування товарів, послуг та капіталів за підтримки на державному рівні. Відповідно до Статуту держави-члени співпрацюють у таких напрямках: торгівля та економічний розвиток; банківська справа і фінанси; зв'язок; енергетика; транспорт; сільське господарство і агропромисловість; охорона здоров'я і фармацевтика; охорона навколишнього середовища; туризм; наука і техніка; обмін статистичними даними та економічною інформацією; співробітництво між митними та прикордонними органами; гуманітарні контакти; боротьба з організованою злочинністю, незаконною торгівлею наркотиками, зброєю та радіоактивними матеріалами, тероризмом та нелегальною міграцією тощо.

Чорноморське регіональне співробітництво стало частиною глобальних та регіональних процесів, його особливістю є те, що воно не перешкоджає розвитку відносин з третіми регіональними та позарегіональними країнами та міжнародними організаціями. Крім того, у відповідності до Босфорської заяви, прийнятої одночасно зі Стамбульською декларацією, чорноморська ініціатива покликана була сприяти будівництву нової європейської архітектури, розвитку процесів і створенню структур європейської інтеграції [25], тобто стати тренувальною базою на шляху до європейської інтеграції або створити свою модель з урахуванням регіональних особливостей, використовуючи напрацювання найбільш успішних інтеграційних моделей.

У 2017 р. ОЧЕС відзначила своє двадцятип'ятиріччя. А 30-річчя організації у 2022 р. припало на час проведення Росією загарбницької війни проти України.

За час існування ця організація пройшла ряд етапів становлення, ствердження і розвитку, а саме: осмислення і диверсифікацію форм і напрямів співробітництва; напрацювання і прийняття документів, які формують і регулюють внутрішню структуру і забезпечують функціонування відповідних інституцій ОЧЕС; створення відповідної правової бази в країнах-учасницях і

розширення форм всебічного співробітництва на цій основі; організацію нових інституцій, що забезпечують більш ефективну роботу ОЧЕС - Міжнародний центр чорноморських досліджень (1998 р.), Чорноморський банк реконструкції і розвитку (1999 р.), Фонд розвитку проектів ОЧЕС (2004 р.), Грецький фонд розвитку ОЧЕС (2007-2012 рр.) та ін.; перетворення ЧЕС у повноцінну міжнародну структуру - ОЧЕС.

Але розвиток цієї організації ускладнюється наявністю існуючих та заморожених конфліктів, найбільш загрозливим з яких є окупаційна і загарбницька політика РФ з 2014 р. та розв'язання 24 лютого 2022 р. повномасштабної війни проти України, протиріччя різного рівня між країнами-членами ОЧЕС. Великий вплив на організацію справляє триваюча економічна криза та проблеми розвитку ЄС, що активно залучений до проектів ОЧЕС, є інвестором багатьох із них.

На сучасному етапі організація потребує перебудови і удосконалення форм і методів роботи, розширення сфер співробітництва, пошуку шляхів вирішення існуючих проблем та механізмів контролю виконання прийнятих рішень, вироблення нового формату дієвого функціонування організації, що обумовлено виникненням нових загроз безпеці, нестабільністю економік і т. інше.

Необхідність такої перебудови обумовлена:

- неспроможністю держав регіону виробити механізми практичної реалізації спільної стратегії розвитку регіону, особливо з урахуванням специфіки регіональних політик окремих країн Чорномор'я, що зазнають поразки ще на етапі визначення підходів та способів реалізації конкретних регіональних та міжрегіональних проектів;

- відсутністю волі політичних еліт країн регіону до реалізації спільних регіональних та інтєррегіональних проектів;

- наявністю нєврегульованих заморожених та діючих регіональних конфліктів, серед яких російсько-український воєнний конфлікт, який переростає у загрозу розповсюдження загарбницької політики РФ на країни (особливо

пострадянські) чорноморського регіону та його сусідів, а також є перешкодою щодо впровадження проектів розвитку регіону;

- надмірною уповільненістю в оцінці та реалізації регіональних інфраструктурних проектів;

- відсутністю узгодженості в діях між окремими регіональними структурами, а також між профільними відомствами країн Чорномор'я;

- відсутністю інформаційного банку даних, що є необхідним для розробки та прийняття рішень на національному та регіональному рівнях;

- незначним впливом на механізми розробки рішень в рамках роботи ОЧЕС когнітивних акторів, тобто тих, хто на основі наукових та практичних напрацювань може пропонувати нові механізми, інструменти, напрями діяльності і розвитку організації;

- недостатньою мобілізацією ресурсів;

- переважанню двосторонніх відносин над багатосторонніми;

- дублюванням функцій окремих регіональних структур;

- забюрократизованістю ОЧЕС;

- слабким впливом економічного потенціалу ОЧЕС на подолання кризових явищ в національних економіках країн-учасниць цієї організації;

- неузгодженістю сторін в реалізації угод, їх певною декларативністю, недовірою, слабкістю економічно-правового поля, що гальмує співробітництво;

- певним політичним загостренням стосунків між деякими учасниками ОЧЕС;

- неналежною інформацією як в Україні, так і в багатьох інших країнах-учасницях, а також у світі, про діяльність організації, конкретні наукові, економічні, екологічні, культурні проекти і програми, про можливість участі в них.

- відсутністю дієвих механізмів примусу до виконання та контролю прийнятих рішень та інше.

Але найбільшою проблемою ОЧЕС на сучасному етапі є складність адаптації до нових регіональних реалій, небажання розвивати безпекову

складову організації, яка може стати одним із механізмів такої адаптації.

Всі ці чинники спонукають ОЧЕС до необхідності реформування. Одним з перших кроків став перехід на проектно-орієнтовану діяльність у роботі організації: у 2004 р. розпочав роботу Фонд розвитку проектів ОЧЕС, а з 2009 р. затверджується програмно-орієнтований бюджет для забезпечення реалізації проектів і програм співробітництва за галузевими напрямками. Приймається ряд програмних документів, серед яких Економічний порядок денний: до посиленого партнерства, Економічний порядок денний 2012, Шлях вперед для здійснення плану дій щодо реалізації економічного порядку денного ЧЕС 2012 та інші.

Однак, незважаючи на намагання перетворити організацію на дієвий механізм, вона ще, на думку аналітика Б. Парахонського, фактично, залишається у стані невизначеності щодо найбільш ефективної моделі свого розвитку [26].

На сучасному етапі ОЧЕС, як і Чорноморський регіон, постали перед необхідністю враховувати виникнення кризи міжнародної безпеки, яку спровокувала Російська Федерація, використовуючи для цього суміш з розпалювання конфліктів, врегулювання конфліктів, а насправді їх заморожування для подальшого розморожування у своїх цілях. Цей процес розпочався майже одразу після розпаду Радянського Союзу і набув своєї вищої точки після захоплення Криму у 2014 р., окупації частини України, а у 2022 р. розв'язання повномасштабної війни проти України. Тому дистанціювання ОЧЕС від вирішення політичних та безпекових питань може призвести до її недієздатності або і взагалі припинення функціонування.

На саміті з нагоди 25-річчя ОЧЕС (2017 р.) було наголошено на актуальності питань безпеки, необхідності пошуку шляхів та механізмів протидії викликам, зумовленим регіональною та світовою нестабільністю, загарбницькими планами Росії, наростанням кризових явищ у сфері політики, безпеки та економіки. Всі ці питання потребують включення їх у безпосередню компетенцію Організації. Нехтування питаннями безпеки призводить до гальмування реалізації економічних проектів ОЧЕС та наростання напруженості у регіоні. Однак, в ОЧЕС відсутня однастайність у підходах до безпекових

питань, не дивлячись на те, що Стамбульська декларація щодо створення ЧЕС та Статут ОЧЕС проголошують їх сферою відповідальності [27; 28].

Україна після отримання незалежності стала однією із перспективних держав регіону завдяки своєму розташуванню, наявним ресурсам і особливостям економічного розвитку. Вона сприймалась однією з вагомих частин впливового регіонального трикутника Туреччина - Росія - Україна. Однак, завдяки ставленню до співробітництва в регіоні та до ОЧЕС як другорядних завдань, невизначеності щодо місця України у регіональних процесах, наявності комплексу внутрішньо- та зовнішньополітичних проблем, невисокій активності у вирішенні проблем регіону, вона не змогла стати впливовим актором регіону і його лідером.

Головування України в ОЧЕС (1 липня - 31 грудня 2017 р.) засвідчило бажання нашої держави вирішити нагальні для Чорноморського регіону і України питання, а також удосконалити роботу самої організації; її девізом став «До миру, стабільності та процвітання». Були визначені завдання: вироблення механізмів економічної співпраці в умовах кризи безпеки в регіоні, дотримання та вдосконалення проектно-орієнтовного підходу у діяльності ОЧЕС та його ресурсної підтримки, вдосконалення механізмів та інструментів співпраці, розвиток її підприємницького виміру.

Під час ювілейного саміту голова МЗС України П. Клімкін наголошував на погіршенні безпекової ситуації у Причорномор'ї через агресивну політику РФ. Однак вимога України про включення в декларацію цього саміту визначення Російської Федерації як агресора не була здійснена [29; 30]. На Генасамблеї Парламентської Асамблеї Чорноморського економічного співробітництва Україні вдалося внести поправку про необхідність сприяти відновленню територіальної цілісності держав ОЧЕС [31], що стало проявом розуміння з боку країн-членів необхідності виважених дій щодо посилення безпеки регіону. А 30 червня 2022 року, на позачерговому засіданні Комітету старших посадових осіб ОЧЕС, Україні за активної підтримки дружніх держав-членів вдалося не допустити головування Росії в організації через розв'язану нею проти нашої

країни війну. Також було заявлено про те, що Україна продовжує виступати за позбавлення Росії членства в ОЧЕС та докладатиме зусиль для встановлення справедливості щодо агресора, який не тільки веде сьогодні війну проти України, але й становить загрозу усьому цивілізованому світу [32].

Для ОЧЕС є першочерговим завданням створення безпекової інституції співробітництва, вироблення механізмів забезпечення безпеки і налагодження співпраці з відповідними організаціями, такими як ОБСЄ, НАТО та інші. Європейський Союз, визнавши необхідність забезпечувати свою безпеку, прийняв рішення про створення відповідної структури. Представники 23-х з 28-и членів ЄС підписали декларацію про наміри брати участь у Постійній структурній співпраці з питань безпеки та оборони (Permanent Structured Cooperation on security and defence, PESCO) 13 листопада 2017 р. [33], а 7 грудня того ж року до них приєдналися ще 2 країни - Ірландія і Португалія [34]. 11 грудня 2017 р. Рада Європи прийняла рішення про заснування PESCO за участі 25 країн (Австрії, Бельгії, Болгарії, Чехії, Хорватії, Кіпру, Естонії, Фінляндії, Франції, Німеччини, Греції, Угорщини, Італії, Ірландії, Латвії, Литви, Люксембургу, Нідерландів, Польщі, Португалії, Румунії, Словенії, Словаччини, Іспанії, Швеції). Основою співробітництва у цьому об'єднанні є Лісабонський договір, який передбачає більш тісну співпрацю у сфері безпеки і оборони, розвиток оборонних можливостей, інвестування у спільні проекти, збільшення оперативної готовності і вкладу збройних сил країн-учасниць в оборонну спроможність ЄС [34]. Це є одним з кроків на шляху створення європейського оборонного союзу та важливим елементом інтеграції у сфері безпеки.

Україна вже в перші роки існування ОЧЕС виступила з ініціативою включити в компетенцію організації проблеми регіональної безпеки, що передбачало поступову демілітаризацію басейну Чорного моря, запобігання конфліктам, зміцнення безпеки та співробітництва в регіоні. Одним із основних завдань, на які орієнтована ініціатива України, є забезпечення стабільного розвитку міжнародного співробітництва в регіоні Чорного моря. Однак ця ініціатива не отримала повноцінного розвитку. Сьогодні наша держава, яка несе

тягар російської агресії, має взяти на себе ініціативу розробки принципів, механізмів, структури, завдань, документального забезпечення діяльності (із залученням відповідних представників, включаючи і наукові кола) країн-учасниць, створення нової безпекової структури ОЧЕС, яка б могла співпрацювати з ЄС та PESCO. Країною розміщення відповідної інституції має стати Україна.

Організація Чорноморського економічного співробітництва протягом свого існування, знаходячись у конфліктогенному регіоні, але в той же час відсторонюючись від вирішення політичних проблем та питань регіональної безпеки, опинилась у ситуації, коли нехтування вибухонебезпечними проблемами регіону робить неефективною роботу самої ОЧЕС. Україна зацікавлена у розвитку ефективного функціонування організації як впливової міжнародної структури. Такий статус ОЧЕС сприятиме розвитку взаємовигідного багатостороннього співробітництва, розв'язанню існуючих конфліктів, формуванню клімату стабільності та безпеки і, відповідно, розвитку продуктивного економічного співробітництва. Але такий розвиток подій можливий лише за умови визнання Чорноморського регіону пріоритетною зоною інтересів України, ініціювання та втілення у життя проектів у сфері економіки, політики та безпеки. Сучасний стан регіону вимагає створення ефективної системи регіональної безпеки і, враховуючи зацікавленість нашої держави у такій системі, вона має стати головною силою її розробки та впровадження.

Наступним регіоном, у якому Туреччина зацікавлена розвивати інтеграційні проекти, є Близький та Середній Схід. Зазначений регіон, на відміну від попередніх років, зайняв вагомим місце у політиці Турецької Республіки після приходу до влади Партії справедливості та розвитку у 2002 р. Цьому сприяло економічне зростання країни, проголошення та реалізація політики нуль проблем з сусідами на противагу попередній політиці невтручання, багатовимірною зовнішньою політикою, «безпрограшна стратегія» (яка, на відміну від стратегії гри з нульовою сумою, базується на пріоритеті досягнення домовленостей, вигідних усім задіяним сторонам) [35], використання м'якої сили по відношенню до своїх

сусідів. Така політика дозволила Туреччині знайти шляхи розв'язання проблем з Сирією, Іраном, Ліваном та Іраком, налагодити дієве економічне та політичне співробітництво з ними та інтенсифікувати взаємодію з країнами регіону.

Однак арабська весна (2010-2012 рр.) змусила турецьку державу внести деякі корективи у свою політику щодо регіону Близького та Середнього Сходу. Так, міністр закордонних справ Туреччини М. Чавушоглу наголошував на тому, що «у регіоні є багато проблем і криз, і ми намагаємось вирішити ці питання... Наші принципи і філософія зовнішньої політики не можуть бути змінені в цілому. Але у нинішніх умовах та при наявності регіональних проблем, можуть бути деякі оновлення і зміни у нашій зовнішній політиці, однак, принципи і цінності залишаються тими самими. Таким чином, ми повинні йти в ногу з часом» [36]. Як зазначає турецький аналітик М. Тюрконе, після сирійських подій 2010 р. ключове поняття турецької зовнішньої політики нуль проблем із сусідами було замінене на мінімум проблем із сусідами і до цього спонукала ситуація у Сирії [37].

У регіоні, на фоні революційних подій, що призвели в багатьох випадках до озброєних конфліктів, пошуку країнами своєї моделі побудови держави, загострилась боротьба за лідерство між провідними країнами регіону. Туреччина, Іран, Саудівська Аравія, Єгипет намагаються утвердитись як вагомі регіональні потуги. Туреччині, після періоду визнання її впливовою регіональною державою, що може слугувати прикладом успішної мусульманської країни, яка поєднує у своєму розвитку мусульманські та демократичні цінності, має успішну економіку та виступає посередником у вирішенні регіональних конфліктів та проблем, використовуючи м'яку силу, довелося опинитися у ситуації, коли її рейтинг дещо знизився, а її дії у регіоні (насамперед, щодо Сирії) почали сприйматися як такі, що можуть загрожувати регіональній безпеці.

Відносини Туреччини з Сирією, Єгиптом, Іраком та Іраном на сучасному етапі продовжують залишатися доволі напруженими. Однак турецька держава зайняла тверду позицію щодо розвитку мирної атомної енергетики Ірану і

сприяла вирішенню цього питання на користь останнього протягом всього періоду застосування санкцій щодо нього. Інтенсивно розвивається і економічне співробітництво двох країн. Туреччина також активно залучилася до розв'язання збройного конфлікту у Сирії, ставши ініціатором створення Конференції друзів Сирії, використовуючи досвід Конференції країн-сусідів Іраку (2003 р.). Пояснюється це тим, що конфлікт у Сирії створює напруження на турецьких кордонах, фактично призводить до гуманітарної кризи, викликаній великим потоком біженців, а це безпосередньо стосується безпеки ТР.

Не зважаючи на посилення у Туреччині авторитаризму, вона у подіях арабської весни підтримала сили, які проголосили своєю метою перехід до демократичного розвитку. На початку подій позиція Турецької Республіки щодо Лівії та Сирії була більш обережною, але згодом вона підтримала опозицію і стала активним учасником вирішення криз, що виникли на теренах регіону.

У цей час Туреччина почала доволі активно пропагувати саме турецьку модель демократії. Хоча ще у 2004 р. відомий турецький політолог, професор міжнародних відносин університету Білкент (Анкара) Д. Б. Сезер, як і багато інших аналітиків, наголошувала на тому, що «розмова про так звану турецьку модель дещо застаріла і про це зараз не повинна йти мова: кожна країна має свої особисті потреби і прагнення» [38] і повинна будувати свій устрій у відповідності зі своїми історичними і культурними традиціями. Тим більше, що турецька модель є результатом поєднання специфічних внутрішніх та зовнішніх факторів, тож її пряме відтворення неможливе [39]. І ця точка зору найбільше відповідає позиції тих країн, які шукають свою модель розбудови держави на сучасному етапі розвитку. Однак навіть після перетворення Туреччини на президентську республіку, що призвело до посилення авторитаризму, обмеження свобод, турецька держава та модель її розвитку не втратили своєї привабливості для країн регіону [40].

Туреччина є прибічницею обмеження втручання позарегіональних сил у справи будь-якого регіону. Вона вважає, що країни регіону в змозі самі розв'язати свої проблеми. Проте кризова ситуація у регіоні Близького Сходу,

військові протистояння у середині країн, збройні конфлікти, що безпосередньо загрожують, у тому числі і Туреччині (кордон з Сирією), змушує останню співпрацювати як з ЄС і НАТО, так і з регіональною силою - Лігою арабських держав, і це багатьма аналітиками сприймається як слабкість, або й неспроможність зовнішньої політики країни стати вагомим стабілізуючим силою регіону.

Дослідник П. Шликов виокремлює чотири етапи політики Туреччини у Близькосхідному регіоні після арабської весни [41]. На першому етапі (приблизно перша половина 2011 р.) Туреччина дотримувалась обережного нейтралітету, висловлюючи підтримку арабському пробудженню і відкриттю нових можливостей для лібералізації та демократичних реформ, але не схвалюючи міжнародного тиску на режими Х. Мубарака (Єгипет) та М. Каддафі (Лівія). На другому етапі (весна - літо 2011 р.) Туреччина дала згоду на участь у військовій операції НАТО у Лівії. Цей етап характеризується як вимушений: хоча Турецька Республіка і підключилася до міжнародної операції, її безпосередня участь була мінімальною та пасивною. На третьому етапі (після парламентських виборів 12 червня 2011 р.) Туреччина переходить до більш активних зовнішньополітичних дій, а саме: до односторонніх ініціатив щодо врегулювання криз та намагання очолити політичні процеси на Близькому Сході. На цьому етапі загострюється її політичне протистояння з Ізраїлем, вона посилює тиск на режим Б. Асада, контактує з Єгиптом. Наприкінці 2011 р. зовнішньополітична активність Туреччини уповільнюється. На четвертому етапі (з 2012 р.) вона відходить від односторонньої активності і починає діяти в рамках таких коаліцій, як НАТО, ЄС, Ліга арабських держав.

Не зважаючи на ситуацію, яка склалася у регіоні, можна стверджувати, що позиція Турецької Республіки й понині є доволі впливовою. Вона активно шукає шляхи розв'язання існуючих проблем, намагаючись підтримувати баланс між власними національними інтересами і потребами регіону. Близькосхідний регіон є доволі складним і вимагає від Туреччини виважених кроків, врахування як реакції населення власної країни, так і регіональної та світової спільноти.

Арабська весна поставила перед Туреччиною дуже складне завдання визначення пріоритетів у відносинах з країнами, які революційним шляхом вирішили перейти до демократичного розвитку. Ці події призвели до криз всередині країн, військових протистоянь та активізації сил, які були визнані терористичними (Ісламська держава Іраку та Леванту, Брати-мусульмани (визнані терористичною організацією Єгиптом та Росією), Ісіда, Фронт ан-Нусра та інші). Найбільшою проблемою для безпеки Турецької Республіки є Сирія. Туреччина звинувачується, насамперед Іраном та Єгиптом, у підтримці терористичного крила опозиції та поставках їй зброї, створенні на території ТР опозиційних формувань Єгипту, Лівії та Сирії. Однак, керівництво турецької держави наполягає на невинуватості таких обвинувачень - з її території були депортовані представники терористичних організацій, які мали намір увійти у Сирію. Також, з 9 травня 2015 р. розпочалася підготовка та оснащення сил поміркованої світської частини опозиції - Сирійської вільної армії, а не її радикального крила.

Туреччина постала перед необхідністю коригувати свою політику у регіоні Близького Сходу, переглянути свою роль у процесах формування нових реалій регіону та виробити позицію щодо відносин з новим керівництвом постреволюційних держав.

На даний час у цих країнах йде пошук шляхів розбудови держав ісламської демократії із сильною економікою. Туреччина може слугувати прикладом створення такої держави, але пряме відтворення її моделі неможливе і кожна країна повинна розбудовувати свою особисту модель на основі своїх історичних та культурних традицій. Туреччина наголошує на тому, що для неї є важливим підтримка народів регіону, а не їхніх урядів.

В цілому, політику Туреччини у регіоні Близького Сходу та її роль у регіональних процесах можна охарактеризувати наступним чином:

- проведення активної регіональної політики, позиціонування себе як засновника нового порядку і арбітра на Близькому Сході. Деякими силами у регіоні ця позиція Туреччини сприймається як наполеглива, але часом агресивна

поведінка, як втручання у справи держав регіону;

- позиціонування своєї зовнішньої політики як принципової та моральної.

Однак, як зазначає С. Кохен [42], ці принципи щодо схожих подій є неоднаковими (так, щодо сирійського питання сформувалась позиція заперечення тиранії та жорстокості, а щодо Іраку виробляється позиція на боці жертви);

- прагматичність, яка включає у себе перебирання деяких ризиків у регіоні, що може у майбутньому принести дивіденди;

- перехід до взаємодоповнюючих дій з регіональними та світовими акторами у близькосхідному регіоні у розв'язанні регіональних криз;

- використання міжнародних форумів й нових ініціатив для надання імпульсу вирішенню питань, що становлять взаємний інтерес та є актуальними для регіону і Туреччини;

- створення нового образу Туреччини завдяки посиленій увазі, що приділяється громадській дипломатії, однак на сучасному етапі формування такого образу є доволі складним завданням;

- визначення балансу між свободою і безпекою;

- проведення політики мінімум проблем із сусідами;

- залучення регіональних та позарегіональних сил у формування мирного процесу у регіоні.

У той же час слід зазначити, що не зважаючи на намагання стати вагомим гравцем у регіоні, інтеграційні процеси на цьому просторі для Туреччини у більшості випадків відбуваються на ситуативній основі для вирішення нагальних питань безпеки.

Інтеграційна політика Туреччини у Близькосхідному регіоні, її намагання стати регіональним лідером зустрічає протидію ряду країн регіону. Арабська весна, яка загострила ситуацію на Близькому та Середньому Сході, призвела до руйнування напрацьованих зв'язків Туреччини з країнами регіону, виникнення або посилення проблем у відносинах з деякими з них. Також вона сприяла виникненню війни у Сирії, яка призводить до загострення ситуації з біженцями

як на кордонах, так і у самій Туреччині. Посилилась боротьба за лідерство між Іраном, Саудівською Аравією та ТР. Внутрішньотурецькі перетворення, як то: внесення змін до конституції ТР 2017 р., які фактично призвели до посилення авторитарного режиму в країні, сприяли тому, що США та країни Заходу перестали сприймати Туреччину у якості моделі розвитку для країн регіону, та вбачають небезпеку у непередбачуваності її дій. Все це ускладнює на даному етапі задачу Турецької Республіки стати лідером регіону та ефективно брати участь в інтеграційних процесах у ньому.

Однак дискурс м'якої сили Туреччини просуває її у регіоні Близького та Середнього Сходу як динамічного гравця у регіональній політиці, а не як країну турецьку чи мусульманську, дозволяє робити наголос на тому, що вона робить, а не на тому, ким вона є, є способом посилення її дій та автономії щодо інших основних суб'єктів світової політики, таких як США. Однією з основних причин популярності Анкари є її здатність виходити з під контроль Сполучених Штатів і виступати у якості незалежної держави щодо Ізраїлю. Туреччина за останнє десятиріччя стає все більш незалежним геополітичним гравцем. Все це, а також її швидке, прагматичне і, не дивлячись на емоційну риторіку, виважене реагування та швидкі дії щодо нейтралізації загрозливих ситуацій надає Туреччині можливість претендувати на роль близькосхідного регіонального лідера і активну інтегруючу силу.

Примітки:

* Стаття 238 Римського договору регулює відносини асоційованого членства між ЄЕС та країнами, що не є його членами, тоді як Стаття 237 визначає принципи прийому в ЄЕС європейських країн, що не є її членами.

** Тарифний контингент - це дозвіл на ввезення визначеної кількості товарів за зниженими митами або безмитно